

A győri Unger család: társadalmi szemiotika, politikai ikonográfia és a 19. századi játékkártyakészítés*

ELŐZMÉNYEK

Az utóbbi néhány évtizedben megnőtt a tudományos érdeklődés a 19. századi osztrák és magyar játékkártyák iránt.¹ Noha a játékkártyák pontos eredetét homály fedi, a gyűjtők, művészettörténészek és játékkártya-kutatók munkájának köszönhetően viszonylag sok ismerettel rendelkezünk már a témában.² Magyarországon az első játékkártyakészítők az 1700-as években jelentek meg, termékeiket pedig hozzávetőleg 1784-től állították elő nagyobb mennyiségben.³ A kártyajátékok 19. században váltak széles körben népszerűvé a Habsburg birodalomban.⁴

A Giergl család mellett a kártyakészítéssel 1810 óta foglalkozó győri Unger család volt a legismertebb magyar kártyafestő família.⁵ Idősebb Unger Mátyás (*Mathias*) a legújabb kutatások szerint Sopronban született, fia, Unger Alajos (*Alois*) (1814–1848), az Unger kártyák tervezője a bécsi képzőművészeti akadémián tanult, ahol többek között Leopold Kupelwieser és Johann Ender voltak a tanárai (1. kép).⁶ A családi vállalkozásban részt vett Alajos egyik öccse, ifj. Unger Mátyás kártyakészítő is (1824–1878).

Az Ungerekkel és a ma is használt, standard magyar Tell-képes kártyák kialakulásával kapcsolatban még számos lényeges kérdés maradt megválaszolatlan.⁷ A játékkártyák és a magas művészet, a korszakban kibontakozó magyar nemzeti művészet, valamint a politikai propaganda közötti kapcsolat feltárása további kutatásokat igényel, ahogyan a kézműves játékkártyák előállításának megismerése is. Az alábbi, multidiszciplináris igényű tanulmány e kérdésekre több tudományterület, így a művészet-, gazdaság-, hely-, család- és kultúrtörténet, valamint technikatörténet eredményeire

* Szeretnék köszönetet mondani Dr. Györgyi Erzsébetnek, Prof. Dr. Barna Gábornak, Jánoska Antalnak, a Piatnik vállalat ügyvezető igazgatójának, Mag. Dieter Strehlnek, valamint férjemnek, Prof. Dr. Jürgen Wunderlichnek.

¹ Vö: például Reisinger 2000.; Jánoska 2005., Basics – Györgyi 2007.; Jánoska 1999., 2004.; Jánoska – Horváth 2006.; Ulm 2010.; Wunderlich 2010., 2012a., 2012b., közlésre elfogadott a, b; Verebélyi 1998.; Örsi 2001.; Wörner 2010.

² Vö: például Kolb 1939a.; Berend – Jánoska 2008.; Mann 1990.; Zsoldos 1980.; Csatkai 1939., 1958.; Hoffmann 1977., 1987.; Reisinger 2003-2004.

³ Jánoska 2004: 59.; Keeß 1820: 645.; Zsoldos 1980: 105.

⁴ Strehl 1992: 237.; Jánoska 1999: 149.

⁵ Basics – Györgyi 2007.; Nagy 1932.; Kolb 1939a., Csatkai 1958.; Berend – Jánoska 2008., Unger Mátyás címszó; Jánoska 2004., Jánoska – Horváth 2006., Wunderlich 2010., 2012a., b., 2022a., 2022b. (közlésre elfogadott)

⁶ Wunderlich 2010., 2012b., 2022a., 2022b. (közlésre elfogadott)

⁷ Jánoska 1999: 152.

1. kép. Unger Alajos (1843): A festő és családja. Középen a családfő, id. Unger Mátyás, a kép bal szélén hátul ifj. Unger Mátyás. Olaj, vászon, Magyar Nemzeti Galéria (ltsz. 74.83).

támaszkodva két szokatlan, ám jól bevált megközelítésmódot követve próbál meg választ adni: a társadalmi szemiotika és az üzemszervezés módszereit alkalmazza.⁸

JÁTÉKKÁRTYÁK, SZEMIOTIKA ÉS POLITIKAI IKONOGRÁFIA

A (társadalmi) szemiotika, azaz a jel-tudomány hasznos analitikus eszköz a különböző ábrázolások, így a festmények vagy a játékkártyák értelmezésében.⁹ Unger Alajos nazarénus művészetből merítő műveinek saját nyelve van, amelynek helyes megfejtéséhez Ungernek a magasművészet és a tömegkultúra körébe tartozó alkotásait egységes módszerrel vizsgáló szemiotikai megközelítésre van szükség.¹⁰

Az ábrázolások egyszerre szövegek és történeti források. A szemiotika atyjának Charles Sanders Peirce-t, az általános jel-tudomány megalapítóját és Charles Willi-

am Morrisset szokás tartani. A társadalmi szemiotika ebből, valamint Roland Barthes munkáiból és Ferdinand de Saussure nyelvészeti strukturalizmusából nőtt ki, amely különbséget tesz jelölő és jelölt között, valamint hangsúlyozza a jel önkényességét és a kontextus fontosságát a jelentésalkotásban.¹¹ Saussure és Barthes mellett a nyelvész Michael A. K. Halliday munkásságának is nagy hatása volt a társadalmi szemiotikára.¹²

Az alábbiakban a játékkártyáknak mint társadalmi gyakorlatnak és diskurzusnak a denotációit és konnotációit vizsgáljuk, szemiotikai potenciáljukkal és affordanciájukkal együtt. „[D]enotációról beszélünk akkor, ha egy szemiotikai erőforrás konkrét személyre, helyre, dologra, cselekvésre, minőségre vagy eseményre utal”, míg „konnotációról akkor, ha egy szemiotikai erőforrás egyik értelmezési tartományból átkerül egy olyanba, amelyben használata nem megszokott.” Ezután a hozzá társított „elképzelésekre és értékekre fog utalni.” „Affordancián egy adott tárgy lehetséges felhasználási módjait értjük”, amelyek kapcsolódnak a tárgy összes lehetséges jelentéséhez.¹³ Az 1800-as

⁸ Wunderlich 2002., 2010., 2012a., 2012b., 2022a., 2022b., (közlésre elfogadott); van Leeuwen 2005: 1.

⁹ van Leeuwen 2005.; Kress – van Leeuwen 2006.; Hauenfels 2005.; Wunderlich 2012a., 2012b.; Zompetti 2017.

¹⁰ Grewe 2009: 16, 305, cf; Wunderlich 2012b.

¹¹ van Leeuwen 2005.

¹² van Leeuwen 2005: 273-275; Kress – van Leeuwen 2006.

¹³ van Leeuwen 2005: 273.

évek magyar játékkártyáinak megértéséhez lényeges a szemiotikai változások és ezek mechanizmusainak figyelembe vétele, ami átvezet bennünket a politikai ikonográfia, azaz a rejtett politikai üzenetek és propaganda területére.¹⁴ A jelek mindig újraértelmeződnek. Az érzékelés a történelemben és társadalmi vagy politikai tényezőkben gyökerező konvenciókon alapul. Unger Alajos festményeihez hasonlóan az általa tervezett játékkártyák is politikai üzeneteket hordoznak és sajátos világnézet tükröznek.¹⁵

AZ UNGER KÁRTYÁK ÉS A TÁRSADALMI SZEMIOTIKA

Az alábbiakban felsoroljuk az ismert Unger kártyákat, és a paklik, illetve a fontosabb lapok elemzésekor nagy vonalakban alkalmazzuk a fent vázolt szemiotikai megközelítést.

Német sorozatjelű kártyák

A legrégebbi Unger kártyákat – három, 1824–1825 táján készült, 32 és 36 lapos soproni képes paklit – a bécsi Technikai Múzeumban őrzik,¹⁶ a birodalomban 1810 és 1850 között előállított termékeket magába foglaló gyűjtemény, a *National Fabrikprodukten Kabinett* részeként.¹⁷ A Tell-kártya elődjének tekintett soproni-kép, amelyet majd száz éven keresztül, az 1880-as évekig gyártottak, a legrégebbi kártyák közé tartozik.¹⁸

<i>Szín</i>	Hiányzik a kék
Általános jellemzők	32 vagy 36 lap, az elnevezés 1865-ban jelent meg először, a paklik eredeti neve <i>Oedenburger Deutsche</i> vagy <i>Feine deutsche Oedenburger</i> . A régi bajor-képes kártyából, illetve Jost Amman katonaalakos kártyáiból alakult ki. Története a német játékkártyáékival közös, a müncheni, ansbachi, augsburgi, müncheni, regensburgi, cseh-prágai és bécsi képek eklektikus keveréke. A számozott lapok állatalakjai a Dürer-tanítvány Hans Schäufeleinig vezethetők vissza.
<i>Ászok</i>	Tök: Kisfiú vagy Bacchus, hordón lovagolva három kolbászt tart kezében nyárson. Makk: A figura fején lobogó a készítő nevével, a makkok a szász – észak-német hagyományhoz hasonlóan 45 fokban meg vannak döntve. Piros: Cupido vagy oroszlán (vagy medve), két vagy három címerpajzsot tart. Zöld: Botból kihajtó levelek, az ansbachi képes kártyákról öröklött kis sas vagy bagoly alakkal.

¹⁴ Vö. Hauenfels 2005: 101-103; van Leeuwen 2001.

¹⁵ Zompetti 2017.; Wunderlich 2012b.

¹⁶ Ltsz. 84564, 84565, 89768. Reisinger szerint az Unger kártyák egyéni vonása a figurák nagy feje (kéziratos jegyzet, bécsi Technikai Múzeum (TMB)).

¹⁷ Hoffmann 1995., 2000.

¹⁸ Reisinger 2000:13.; Jánoska 2006: 10., Zsoldos 1976.

<i>Szín</i>	Hiányzik a kék
<i>Királyok</i>	Lovas királyok, a magyar kártyák legfőbb jellegzetességei, csak az egyikük visel turbánt, a kártyákon csak egy sorozatjel van.
<i>Alsók/Felsők</i>	Különböző kalapot és turbánt viselő lovagok, zenészek, keleti emberek és egy bányász.
<i>Számozott kártyák</i>	Piros tízes: Róka talicskában tol egy sünt. Piros kilences: Nőalak két halfarokkal. Tök kilences: Zsákot cipelő számár. Tök nyolcas: Strucc, szájában lópatkóval. Piros hetes: Felkelő nap emberarccal, a készítő nevével a nap sugarai-ban egy lógót tartó (kártyákon ritkán előforduló) sas alak.

1. táblázat Soproni-képes kártya: denotáció¹⁹

2. kép. Soproni-képes kártyák, 1850 körül, fanyomat, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr.

A bécsi Technikai Múzeumban található három Soproni-képes pakli csak kevéssel tér el a standard képtől és más kártyakészítők ábrázolásaitól: ilyen eltérés például, hogy a tök áson Bacchus kezéből hiányzik a nyárs, illetve a makk ász oroszlánja Ausztria és Magyarország címerpajzsát tartja a kezében.²⁰ Fa nyomódúccal készült kártyák és kártyacsomagolók bizonyítják, hogy más soproni-képes Unger kártyák is léteztek, például 32 lapos kávéházi kártyák (2. kép).²¹ Ezek sokkal jobban eltérnek a standard képtől, a figurák magyaros öltözetet viselnek, ugyanakkor fajtájukban ezek a legki-finomultabb, mesterműnek tekinthető Unger kártyák, amelyek jól tükrözik az általuk készített kártyák fejlődési útját az egyszerűbbektől az olyan művészibb kivitelű pakli-kig, mint amilyenekért az 1846-os győri iparmű kiállításon dicséretben részesültek.²²

¹⁹ IPCS mintaív #94, vö. Mann 1990: 88, 98-100.; Reisinger 2004, 3. kötet: 7-52; Hausler 2010: 151.

²⁰ Jánoska – Horváth 2006: TMB Ltsz. 17865, 89768. A *standard kép* kifejezés az általánosan elfogadott és a kevésbé megszokott ábrázolások megkülönböztetésére szolgál. Vö. Mann 1990: 11.

²¹ Ltsz. IP.1954.130.1., Rómer Flóris Múzeum, Győr; Székely 2009: 68, 211; Jánoska 2004., Jánoska – Horváth 2006.

²² Jánoska – Horváth 2006: 62.; Wunderlich 2010: 147.

Ászok	A makk ászon látható medvének emberi vonásai vannak. A lobogón a készítő neve helyett a <i>káveházkártya</i> felirat áll.
<i>Számozott kártyák</i>	Piros hetes felirata: <i>Készítet / Unger Mátyástól / Győrben.</i> Piros nyolcas: Két huszár a magyar címet és Szent István koronáját tartja. Tök kilences: Két számaron ülő alak köszönti egymást, az egyik állat vidáman néz a másik szájába. Zöld kilences: Egy nő és egy férfi kerti munkát végez egy jellegzetes magyar parasztház előtt. Zöld nyolcas: Lovasszekér egy hídon halad át. Makk nyolcas: Vándor ül az út szélén, mögötte tábla „nach Raab” (Győrbe) felirattal.

2. táblázat Soproni-képes Unger kártyák (2. kép): denotáció²³

További két csomag Unger kártyát őriztek a Magyar Nemzeti Múzeumban a második világháborúig, és a gyűjteményben ma is megtalálható két soproni-képes kártya szintén az Ungerek terméke.²⁴

<i>Lovas királyok</i>	A társadalmi rend hagyományos felfogása
<i>Turbános, magyaros viseletű alakok, Ausztria és Magyarország címerpajzsát tartó oroszlán a makk ászon</i>	A Habsburg uralkodók iránti lojalitás, magyar hazafias, ám egyidejűleg birodalmi-patrióta nézetek.
<i>A kártyalapok kidolgozottságának foka</i>	A megcélzott társadalmi rétegek elvárásainak felel meg.
<i>Szent István koronája</i>	Szent Korona-tan (Werbőczy István): A hatalom birtokosa a Szent Korona és nem a király. A királyság földjei a Szent Koronához tartoznak, a király a korona nevében uralkodik. Szent István koronája a szuverenitás és a független Magyarország jelképe is, egy „ <i>felsőbb hatalom</i> ” szimbólumává vált, az uralkodót és a királyság területét jelképezte. A 19. század folyamán folyamán jelentése változott és ellentmondásossá vált.

3. táblázat Soproni-képes Unger kártyák: konnotáció²⁵

²³ Jánoska – Horváth 2006: 53.

²⁴ Szendrei 1905: 203.; Jánoska –Horváth 2006: 52f.

²⁵ Eckhart 1941: 254-284; Péter 2012: 26, 37, 53–59, 63–69, 88.

A KRÄHWINKLIADEN KÁRTYÁKTÓL A TELL-KÁRTYÁKIG

A krähwinkeliaden kártyák denotációja

Ezek a kártyák majdnem teljesen megegyeznek Johann G. Uffenheimer bécsi kártyakészítő 1826-ban kiadott *krähwinkeliaden* kártyáival (3. kép).²⁶ A krähwinkeliaden kártyákat Matthäus Loder, Mária Lujza pármái hercegnő rajztanára és János főherceg udvari festője tervezte, és Wenzel Zinke metszette rézbe.²⁷ Az Unger kártyákhoz a metszeteket a kártyatervezőként emlegetett, Gasto János csinálhatta, talán már 1828-ban (a pakli a második világháborúig a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének része volt).²⁸

Ászok	Négy évszak.
<i>Alsók és felsők</i>	A Habsburg birodalom népeinek öltözékét viselő férfiak.
<i>Egyéb kártyák</i>	Az illusztrációk két karikatúrasorozatra vezethetők vissza: ²⁹ Az egyik a <i>Zerrbilder menschlicher Thorheiten und Schwächen</i> (Az emberi ostobaság és gyengeség karikatúrája) című, a biedermeier kor emberének gyarlóságait kifigurázó könyv; szerzője Franz Ignaz Castelli, az illusztrációkat Loder, a rézmetszeteket Joseph Ströber készítette (4. kép). A másik pedig az ún. <i>krähwinkliaden</i> karikatúrák; a rajzok August von Kotzebue és Johann Nepomuk Nestroy színdarabjain alapulnak, melyekben <i>Krähwinkel</i> egy filiszteusok lakta kisváros neve, ahol az emberek mindent túlzottan szó szerint vesznek. Loder itt a karikatúra alakjait népviseletbe öltöztette, az ábrázolásokat pedig morális vagy pedagógiai mondanivalóval ruházta fel, ami újdonság volt a játékkártya-festészetben. ³⁰

4. táblázat A krähwinkeliaden kártyák denotációja

A magyar játékkártyafestők, így az Ungerek is, Uffenheimert másolták.³¹

Általános	A krähwinkeliaden kártyák tükrözik a márciusi forradalmak előtti kor társadalmának változásait, kritikusan ábrázolják a születő polgárságot.
Ászok	Négy évszak, a négy színre vezethetők vissza, a világ titkos törvényeire utalnak.

²⁶ Kolb 1939a: 45.; Új Idők Lexikona 1939: 380. táblázat; Reisinger 2000: 24f; TMB Ltsz. TH 17.945.

²⁷ Reisinger 2004. 4. kötet: 138f. Mária Lujza korábban Napóelon francia császár második felesége volt.

²⁸ Kolb 1939a: 76.; Wunderlich 2022b. (közlésre elfogadott)

²⁹ Reisinger 2000: 24f.

³⁰ Witzmann 1987: 24–39.

³¹ Mann 1990: 93.

Alsók	Népviséletek, amelyek a felvilágosodás szellemében a többnemzetiségű birodalomban a megerősödő regionális identitás gondolatát támogatják.
-------	--

5. táblázat Krähwinkeliaden kártyák: konnotáció³²

A népek és viseleteik iránti érdeklődés Unger Alajos festményein is megjelenik, ami a fenti hagyomány hatására utal, valamint arra, hogy művészete többféle közegben is működött.³³ Éppen emiatt konnotációjukat is együttesen kell értelmezni.

3. kép. Matthäus Loder rajzai (felső sor) Uffenheimer krähwinkeliaden kártyáihoz (középen), 1826, és az Ungerek játékkártyái, 1830 körül, rézmetszet. A metszetet a szignatúra szerint Gasto Joh(ann) sc(ulpsit) Gastó János készítette: (alsó sor). A képek forrása: hasonmás kiadás, Piatnik, magántulajdon; Kolb 1939a: 45, Új Idők 1939, 340. táblázat.

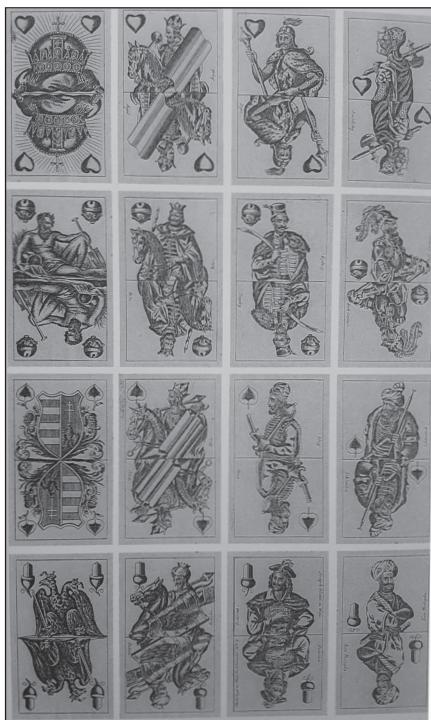

4. kép. A kártyavető. Ignaz Franz Castelli, Zerrbilder menschlicher Thorheiten und Schwächen, Vienna 1818, magántulajdon.

³² Hoffmann – Dietrich 1987: 25.; Witzmann 1987: 24–39.; Reisinger 2004: 4. kötet: 129–139.

³³ Wunderlich 2012b.

HAZAFIAS KÁRTYÁK: DENOTÁCIÓ

5. kép. Hazafias magyar kártyák, Josef Glanz Max Uffenheimer után, 1850 körül, acélmetszet. Dieter Strehl, Piatnik szívességéből, Reisinger 2002:4.

1841-ben a német nyelvű győri újság, a *Vaterland* is említést tesz bizonyos hazafias, „a magyar régmúlt királyait, hercegeit és híres hadvezéreit” (Könige, Herzoge und berühmte Heerführer aus Ungarns grauer Vorzeit) ábrázoló kártyákról, amelyek nem maradtak fenn.³⁴ A forrás megbízhatónak tűnik, hiszen a szerző az Ungerek közelében lakott. A törvényszéki nyelvészetből tudjuk, hogy ugyanazoknak a szavaknak a használata sosem történik véletlenül, mert a beszélő mindig újrakódolja a nyelvet, vagyis a német cím használata arra utal, hogy a kártyák előképei Moritz von Schwind 1828-ban kiadott, *Ungerns erste Heerführer, Herzoge und Koenige* c. rajzai lehettek.³⁵

Nagyjából ezzel egyidőben, 1842-ben, Max Uffenheimer hasonló, de fém nyomódúccal készített játékkártyákat dobott piacra Bécsben, amelyeket 1850 körül Josef Glanz újranyomott, majd a 19. sz. végén litográfiára kerültek (5. kép).³⁶ A két pakli közötti különbségek azonban számottevőek:

	<i>Unger</i>	<i>Uffenheimer</i>
<i>Alakos kártyák</i>	László, Géza, a többi ismeretlen.	László és Géza hiányzik, a zöld királyon Attila, a zöld felsőn Árpád látható – mindkettő tipikus szereplője a „ <i>Helden aus der ungarischen Geschichte</i> ” elnevezésű kártyáknak. Piros alsó: Szkander bég az oszmánokkal harcol.

³⁴ Wunderlich 2012b: 162.

³⁵ Coulthard 2004: 1–3.

³⁶ Reisinger 2004. 4. kötet: 60–63.; Hofmann – Dietrich 1987: 290.

	<i>Unger</i>	<i>Uffenheimer</i>
Ászok	Négy évszak, mint a krähwinkeliaden és Tell-kártyákon.	Piros: Szent István koronája. Tök: A magyar címer. Zöld: Kétfejű sas. Makk: A Duna allegóriája.

6. táblázat Az Unger és az Uffenheimer paklik különbségei

6. kép. Hazafias magyar kártyák költők és politikusok arcképével. Első Magyar Kártyagyár, 1875 k. Dieter Strehl, Piatnik szívességéből.

tyája (1860), ahol a királyok és katonai vezetők alakjai a Schwind-rajzok előképeit, a Nádasdy mauzóleum alakjait mintázzák.³⁸

1860-tól magyar írókat, politikusokat és forradalmárokat ábrázoló kártyákat is kiadtak, általában *Magyar arcképek legújabb eredeti kiadása (Neueste Original-Ausgabe ungarischer Portraits)* vagy *Magyar nemzeti kártya (Ungarische National-Spielkarten)* néven, amelyeket egészen 1918-ig árusítottak (6. kép).³⁹

Az Ungerek lehettek tehát az elsők, akik hazafias kártyát árultak, négy évszakosat legalábbis biztosan. Hogy híresek voltak négy évszakos kártyáikról, egy győri helyi újságban megjelent fiktív párbeszéd is bizonyítja:

„Kártyabanda? régi hirében ez is fogyatkozott (hála isten!) pedig volt idő, midőn a heves kártyásoknak még a festés sem tetszett a magyar kártyákon s, irni akartak Unger Mátyásnak Győrbe, hogy a zsiros Istvánt (makkdisznó) cserélje fel más alakkal.”³⁷

A későbbi kártyák hasonlóak az Ungerékéhez, de hiányoznak belőlük a négy évszakos lapok: így például bécsműhelyi Georg Geiselreiter kártyája

³⁷ GyK, 1858. március 4. 2-18., 71.

³⁸ Reisinger 2004. 4. kötet: 74–77. 78f.

³⁹ Vö. Reisinger 2004. 4. kötet: 84–95.

	Unger	Uffenheimer
<i>Királyok/Udvári kártyák</i>	László egyértelműen megjelenik, az Árpád-ház jelentős tagjaira utal, Szent László mint <i>athleta patriae</i> a <i>pietas austriaca</i> eszméjét képviseli, amely az uralkodóházat mint <i>beata stirpst</i> (szent dinasztíát) legitimálja. Mindez összhangban van Unger Alajos Szent Lászlót és Szent Istvánt ábrázoló műveivel, illetve más történelmi témájú festményeivel, valamint a Habsburg birodalomban 1848-ig uralkodó, a birodalom egységét és az uralkodóház iránti hűséget hirdető művészetpolitikával, amelyben a bécsi Szépművészeti Akadémia központi szerepet játszott. Az uralkodóportrék politikai szöveggént és propagandaként működtek, céljuk a közönség gondolkodásának és magatartásának befolyásolása volt. Összességében: a katolikus egyház, a monarchia, a trón és az oltár szövetsége melletti propaganda, amely a nacionalizmussal szemben a regionális különbségeket népszerűsíti.	Hasonló az Unger kártyához. A királyok, szentek, oszmánok és Szűz Mária szerepeltetése továbbra is a <i>pietas austriaca/hungarica</i> eszméjét tükrözi.
Ászok	Négy évszak, lásd fent; a nemzeti életből vett tipikus tevékenységek metaforikusan vagy metonimikusan (szinekdoché) a magyar nemzetet jelentik, és így a konnotációs jelentés elmozdulását jelzik.	Korona: lásd fent. Címerpajzsok: A monarchia melletti propaganda, ahogyan a kétfejű sas is a makk ászon. A tők ász allegorikus Duna-ábrázolása a dunai Habsburg birodalomra utal.

7. táblázat Hazafias kártyák: konnotáció⁴⁰

Uffenheimer hazafias kártyája az egyre erősödő nacionalista érzelmeket célozta meg.⁴¹ Mégsem szerepel a cenzúrázott nyomtatott termékek adatbázisában, noha, mint minden sajtóterméknek, a játékkártyáknak is cenzori ellenőrzésen kellett átesniük.⁴² Mindez felveti a kérdést, hogy ezek a más kiadású krähwinkeliaden- és Walter Scott-kártyáktól eltérő, egyértelmű magyar utalásokkal bíró kártyák vajon miért nem estek cenzúra alá.⁴³

A játékkártyák jelentésének értelmezésében sokat segít, ha közelebről is megvizsgáljuk Unger Alajos társadalmi kapcsolatrendszerét és a vele kapcsolatban álló cso-

⁴⁰ Wunderlich 2012b: 152–155.; Gottsmann 2021: 2.; Hauenfels 2005: 79, 82, 88f.; Fillafer 2020: 182.; Hye 1973: 77–80.

⁴¹ Hoffmann – Dietrich 1987: 133.

⁴² Bachleitner – Syrový én.

⁴³ Uo.

portokra jellemző politikai nézeteket. Ignaz Castelli az ismert kéményseprő család, a Toscano família leszármazottja volt – amely rokonságban állt az Ungerekkel is, Alajos a bécsi akadémiai éveit a család győri ágához tartozó unokatestvérénél lakott –, és tagja volt Unger tanítója, Leopold Kupelweiser és Schubert társaságának, valamint ismerte Beethovent is.⁴⁴ Mind Castellinek, mind Stöber fiának, Franz Xavernek – aki J. Ender sógora is volt – nagy gyűjteménye volt híres festők képeivel díszített tubákos szelencékből,⁴⁵ amelyekhez hasonlóan Unger családi festményén is láthatunk (1. kép). E kiterjedt kör kapcsolatban állt Joseph Hormayr történésszel, aki lelkes terjesztője volt a – soknemzetiségű birodalomban vegyes fogadtatásban részesülő – nemzetek feletti hazai eszméjének, amely szerint a birodalomban az összetartozás érzése a Habsburg dinasztia iránti hűségéből fakad.⁴⁶ A birodalmi patriotizmust hirdető műalkotások és ábrázolások célja – bármilyen formában, művészeti ágban és műfajban jelentek is meg – az ausztriai Habsburg uralkodóház iránt lojális tradíciók és „*elképzelte közösségek*” létrehozása volt.⁴⁷ Mindez a Habsburg birodalommal kapcsolatos legújabb értelmezések ellenére is igaznak tűnik.⁴⁸

A kártyákon megjelenő, egymásnak ellentmondó eszmék kibékítésében és a kártyák szándékolt jelentésében tehát nagy szerepet játszott a kétnyelvű Ungerekre és köreikre jellemző köztesség és a kulturális eszmék áramlása során kialakult hibrid identitások.⁴⁹

A magyar politikusokat és írókat ábrázoló hazafias kártyák legfőbb konnotációja tehát az, hogy jelzik a magyar nemzet birodalmon belüli státuszában bekövetkezett változásokat, az ország társadalmának polgárosodásával együtt. Mindennek ellenére mégsem ez a kártyatípus, hanem az úgynevezett Tell-képes kártya lett a magyar nemzeti kártya. Kérdés, hogy vajon miért?

Tell-kártyák

A második világháborúig a Nemzeti Múzeumban számos Unger paklit és egy nagyalakú, harminckét svájci kártyalapos nyomdat levonatot őriztek – ez utóbbi elnevezés a Tell-kártya szinonimájaként volt használatos.⁵⁰ Így négy évszakos Tell kártyákat is készítettek.

⁴⁴ Wien Geschichte Wiki, *Castelli, Ignaz Franz* címszó; Wunderlich 2010: 143.; 2011: 119.; 2022a, 2022b. (közlésre elfogadott) Steblin 1998: 2-5.

⁴⁵ Biographisches Lexikon, *Castelli Ignaz Franz; Stöber, Franz* címszavak.

⁴⁶ Landi 2010: 389f. ; Wunderlich 2012b: 167f. Hormayr hazafiasság-felfogásában az erős regionális vagy etnikai identitás nem ellentétes az uralkodó család és a birodalom iránti lojalitással.

⁴⁷ Telesko 2010: 42–54, 57–74.

⁴⁸ Vö. Körner 2018.

⁴⁹ Támassy-Lénhart 2019: 400.; vö. Nagy 1932: 135.; Niedermüller 2003.; Rutsch és Seewann 2014: 75.

⁵⁰ Nagy 1932: 135.; Kolb 1939a: 45, 60, 1939b; Jánoska 2004: 60.

Mivel a Tell-kártyákat mások már részletesen bemutatták, itt most csak a képek konnotációival foglalkozunk.⁵¹ Tell alakja kezdetben nem ébreszthetett radikális gondolatokat – Schiller művét ugyanis Ausztriában sokáig csak cenzorált változatban adták elő.⁵² Hatását egyesek valószínűleg alá is becsülték, hiszen Schiller az első Habsburg uralkodóról, Habsburg Rudolfról is írt verset „*Der Graf von Habsburg*” címmel, amelyben a *pietas austriaca* megújult eszméjét népszerűsítette.⁵³

Tell alakjához eleinte inkább a hazafiasság és a szabadság képzelete társult, és nem annyira a Habsburg uralom elleni küzdelem.⁵⁴ A hozzá rendelt képzettársítások később változtak meg, főként a koronaországokban. A Tell-kártyák tehát kevésbé nyilvánvaló politikai üzenetet hordoztak és kevésbé voltak ellentmondásosak, mint a közvetlen politikai kapcsolódású hazafias kártyák, ráadásul a mintáik is egyszerűbbek voltak, ami az előállításukat és a használatukat is egyszerűbbé tette.⁵⁵

A játékkártyák tükrözik a társadalmi változásokat is.⁵⁶ Ez a helyzet a Tell-kártyák esetében is, amelyeken annak ellenére, hogy hagyományos királyfigurák is szerepelnek a lapokon, megjelenik az erősödő magyar nemzeti öntudat és a feudális rendszert felváltó polgári társadalom.

FRANCIA SOROZATJELŰ PIKÉ, WHIST, TAROKK ÉS EGYÉB KÁRTYÁK: DENOTÁCIÓ

Ungeréktől ismerjük egy tizenkét kártyalapból álló francia sorozatjelű piké kártya nyomódúcait, illetve középfinom piké/finom fametszetű piké (*Mittel Piquet/Feine Holtz Piqued*) és *nemzeti Csitt/whist* típusú kártyákhoz való kártyacsomagolók nyomódúcait is.⁵⁷ Tudjuk azt is, hogy Ebenhöch Ferenc három whist kártya ívet ajánlott fel Rómer Flóris és a Nemzeti Múzeum számára.⁵⁸ Ezen kívül ismerünk egy tükörképes király whist kártyalapot is.⁵⁹

Az Ungerek tarokk kártyát is készítettek, de csak egy finom kávéházi tarokk kártya (*Feines Caffehaus Tarok*) csomagolójának nyomódúca maradt fenn.⁶⁰ 1845-ben ifj. Unger Mátyás színházi whist és *honi király whist* kártyáit reklámozta, ez utóbbi elnevezésében a honi kifejezés patrióta nézetekre utal.⁶¹ A reklám szerint tarokk,

⁵¹ A Tell-kártya elnevezését Friedrich von Schiller 1804-es, *Tell Vilmos* című drámája után kapta, lapjain e mű jellegzetes alakjai jelennek meg. Részletes leírásukat lásd: Jánoska 1999.; Verebélyi 1998.; Strehl 1992: 219–223.

⁵² Bachleitner 2010: 84.; vö. Hoffmann – Dietrich 1987: 121, 125f.

⁵³ Coreth 2004: 25f.

⁵⁴ Strauss 2011: 86.

⁵⁵ Jánoska 1999: 151.

⁵⁶ Hoffmann 1977: 20–22.; Mann 1990: 10.

⁵⁷ Jánoska – Horváth 2006: 58.

⁵⁸ Csécs 2019: 74. sz. levél.

⁵⁹ Kolb 1939a:60.

⁶⁰ Jánoska – Horváth 2006: 66.

⁶¹ V 1845. márc. 1. 2–26.

császár tarokk, whist, valamint rézmetszetű trappola kártyákat is készített, finom és legfinomabb kivitelben. Az 1840-1850-es évekből ismerünk általa készített rézmetszetű jóskártyákat is.⁶²

Piké/whist kártyák: konnotáció

Az arisztokrácia és a polgárság körében a piké és a whist népszerű kártyajáték volt.⁶³ Széchenyi István például rendszeresen whistezett, még a győri kaszinóban is játszott.⁶⁴ A színházi whist kártyákat gyártóik kifejezetten művelt társaságoknak szánták, ami azt mutatja, hogy az irodalom, a színház és az erős politikai konnotációkat hordozó opera terén szerzett tájékozottság elengedhetetlen volt, ha valaki részt akart venni a társasági életben.⁶⁵

KUTATÁSI PROGRAM: A KÉZMŰVES JÁTÉKKÁRTYÁK ELŐÁLLÍTÁSÁNAK SZIMULÁCIÓJA

A játékkártya készítés német-nyelvű területekről átvett módszerei alig változtak az 1800-as évekig, amikor is a nyomdaiparban bekövetkező újítások kiszorították a korábbi technikákat. Az acél nyomódúcok használata a 19. század közepére általánosan elterjedté vált, noha az Ungerek nem használták, ahogyan a litográfiát sem.

Kérdés, hogy Unger Mátyas és fia műhelyében milyen módszerrel és mekkora mennyiségben készülhettek a kártyák, és a család miért hagyott fel 1860 körül az előállításukkal ahelyett, hogy új technológiákba investáltak volna.

Korábban történtek már kísérletek a kézműves játékkártyakészítés folyamatának rekonstruálására.⁶⁶ E próbálkozások nagyrészt 18. és 19. századi műszaki enciklopédiákban közölt ismereteken alapultak, és részletesen leírták a kártyakészítés folyamatát: az első ilyen nagy hatású munka a Diderot és d'Alembert szerkesztette, 1751-től megjelenő francia *Enciklopédia* volt.⁶⁷ Német nyelvterületről a legjelentősebb, és kutatásunk szempontjából a legfontosabb Krünitz munkája, hiszen feltehető, hogy a korszakban Magyarországon is az ott ismertett eljárást követték.⁶⁸ A kártyakészítés legutolsó leírása Altmütternél olvasható, aki már említést tesz az ipari technológiára való áttérésről is.⁶⁹

Az Ungerekhez hasonló kártyakészítők a papír kivételével mindent maguk állítottak elő. A pesti vagy nürnbergi kártyafestőktől eltérően még a fa nyomódúcokat is saját

⁶² Jánoska – Horváth 2006: 65.

⁶³ Vö. Berend – Jánoska 2008, *whist* címszó.

⁶⁴ Vö. például Viszota 1939: 509.; Wunderlich 2022a (közlésre elfogadott)

⁶⁵ Lajosi 2018.; Hoffmann – Dietrich 1987: 133.

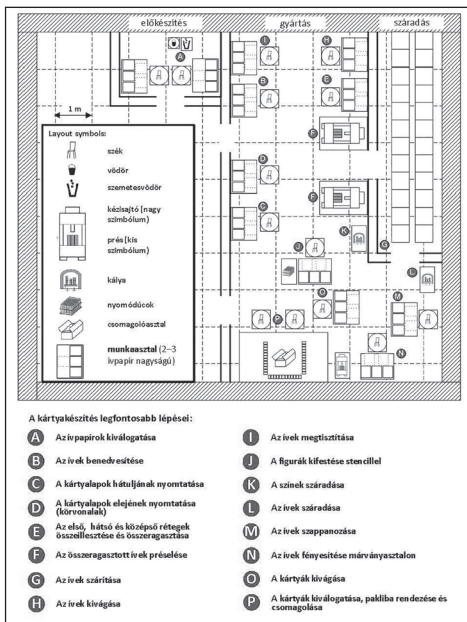
⁶⁶ Endebrock 2000.; Ulm 2010.

⁶⁷ Endebrock 2000: 44–46.

⁶⁸ Krünitz 1773–1858, *Spielkarten=Verfertigung* címszó.

⁶⁹ Altmütter 1847.

kezüleg faragták.⁷⁰ A festékeket szintén ők keverték: a feketét koromból és gabonakeményítóből főzött ragasztóból, az egyéb színeket lisztből és kézzel (mozsárral vagy kézimallommal) porított színezékanyagból.⁷¹ A kártyakészítés legfontosabb lépései az alábbiak voltak (7. kép):⁷²

- A) Az ívpapírok kiválogatása
 B) Az ívek benedvesítése
 C) A kártyalapok hátuljának nyomtatása⁷³
 D) A kártyalapok elejének nyomtatása (körvonalak)
 E) Az első, hátsó és középső rétegek összehúzóasztalra és összeragasztása
 F) Az összeragasztott ívek préselése
 G) Az ívek szárítása
 H) Az ívek kivágása
 I) Az ívek megtisztítása
 J) A figurák kifestése stencillel
 K) A színek száradása
 L) Az ívek száradása
 M) Az ívek szappanozása
 N) Az ívek fényesítése márványasztalon
 O) A kártyák kivágása
 P) A kártyák kiválogatása, pakliba rendezése és csomagolása

7. kép. Játékkártya-készítő műhely alaprajza (kivülről befelé haladó elemzés)

A kártyák terjesztése és árusítása szintén a kártyafestő feladata volt, ami további költséget és időráfordítást jelentett.

A hátlapok elkészítése különösen nagy figyelmet igényelt, hiszen tökéletesen egyformának kellett lenniük ahhoz, hogy a lapokat ne lehessen megkülönböztetni egymástól. Mintázatuk márványhatású, arabeszk, apró csillagos vagy pöttyös volt. Összességében a kártyakészítés ritka mesterségnek számított, amelyhez költségigényes műhelyt kellett fenntartani.

A játékkártyakészítő műhelyek teljesítményét az adókönyvek alapján szokták felbecsülni.⁷⁴ A jól menő salzburgi Rauchmiller kártyakészítő család napi 60 pakli kár-

⁷⁰ Wunderlich 2011: 128.; 2022a, 2022b. (közlésre elfogadott)

⁷¹ Köger-Kaufmann 2001: 50.

⁷² Wunderlich 2011: 131.

⁷³ Két eljárás ismert: az íveket vagy a nyomtatás előtt vagy utána ragasztották össze. Feltételezzük, hogy az Ungerek nyomtatás után ragasztották össze a különböző rétegeket, mivel így alacsonyabb hibaszázalékkal dolgozhattak.

⁷⁴ Ulm 2010: 15f.

tyát állított elő. Mások napi 80 csomagot készítettek, az év 300 napján, 12 órás napi munkaidővel számolva.⁷⁵ Az adónyilvántartáson alapuló számítások azonban, ha nem adóbélyeg alapján kalkulálnak, sokszor nem megbízhatóak, hiszen Győr város adókönyvei szerint jelentős különbség mutatkozik a város által végzett becslések és az adózók bevallásai között.⁷⁶ A város becslései nem minden esetben lehettek helyállóak. Magyarországon a játékkártyákra csak 1850-ben vezettek be adóbélyeget (m. k. kártyabélyeg).⁷⁷ Az Ungerekre vonatkozóan nem ismerünk adatokat.

A műhelyek teljesítménye függött a méretüktől és az előállított kártyák minőségétől, típusától és a lapok számától (a franciakártyákat volt a legkönnyebb elkészíteni), az alkalmazottak számától, valamint attól is, hogy nyomódúcaikat maguk készítették vagy mással csináltatták.⁷⁸ A dolgozók száma a különböző magyarországi városokban 2 és 13 fő között mozgott, Győrben jellemzően 2–3, Budán pedig 2–4 volt.⁷⁹

A pesti Zámbo József négy mesterlegénnyel dolgozott,⁸⁰ míg az 1820-as években Max Uffenheimer, Bécsben húsz alkalmazottat foglalkoztatott.⁸¹ Méretben és teljesítményben hatalmas különbség volt tehát az Ungerekéhez hasonló, céhszabályok által korlátozott kis műhelyek és az Uffenheimer-féle nagy cégek között, amelyek udvari játékkártyagyártóként sajátos privilégiumokra tettek szert. Mindez talán magyarázatul szolgál arra a látványos ellentmondásra, hogy a magyarországi kártyakészítők üzletileg sikeresek voltak ugyan, de „a játékkártyák előállítása Magyarországon csekély jelentőségű volt.”⁸² Kevés kártyát készítettek ugyanis, de azt kezdetben jó áron tudták értékesíteni.

A 19. század folyamán a kártyakészítők kétféle típusa közötti szakadék tovább nőtt.⁸³ Ahhoz, hogy a közöttük fennálló különbségek következményeit pontosabban fel tudjuk mérni, egy új módszer bevezetését javasoljuk a játékkártyagyártás vizsgálatában.

Az 1800-as évek műszaki enciklopédiáiból származó leírások jó kiindulási pontként szolgálnak, ugyanakkor a rekonstrukciónál figyelembe kell vennünk a vizsgált műhelyek helyzetét, méretét, alkalmazottaik számát és az általuk előállított kártyák típusát is.

Az Ungerek és kortársaik kártyakészítési módszereinek vizsgálatakor ezért egy kívülről befelé, valamint egy alulról felfelé irányuló megközelítést követünk. 2010-ben már elvégeztünk egy empirikus kísérletekre támaszkodó, kívülről befelé haladó elemzést annak érdekében, hogy a helyzetet jobban megvilágíthassuk, és ennek eredményeként sikerült az Ungerekéhez hasonló kis műhelyek alaprajzát rekonstruálnunk. Ez alapján kiderült, hogy egy kis kártyafestő műhely mérete legalább 60–65m² lehetett, a teljesítménye pedig jóval kisebb volt, mint a fent említett nagy kártyakészítő műhelyeké.⁸⁴

⁷⁵ Ulm 2010: 16.

⁷⁶ pl. GyVL: 1857/58. évi adókönyvek.

⁷⁷ Mann 1990: 94f.

⁷⁸ Ulm 2010: 8.

⁷⁹ Wunderlich 2012a: 276.

⁸⁰ Nagy 1932: 135, 139f.

⁸¹ Noggler-Gürtler 2000: 55.

⁸² Gräffer – Czikkann 1836: 106.; Prechtl 1824: 140.

⁸³ Ulm 2010: 16.

⁸⁴ Wunderlich 2011:130.

Az Ungerek legutolsó ismert kártyakészítő műhelye 1841-től a mai Dunakapu tér 7. szám alatt működött Győrben.⁸⁵ Ez a legutolsó ismert cím. Az 1860-as évekre Győrben a játékkártya készítés 19. századi korszaka befejeződött.

E ház alaprajzának birtokában a rekonstrukció következő lépéseként a Siemens üzemi szimulációs programjának (Siemens Plant Simulation) segítségével létre kell majd hoznunk az Unger műhely számítógépes szimulációs modelljét.⁸⁶ Ily módon több nyitott kérdésre is választ kereshetünk. Össze tudjuk például hasonlítani az Ungerek műhelyét más kártyafestők műhelyeivel vagy üzemeivel, amelyeket szintén szimulálni lehet, hogy paramétereiket össze lehessen vetni Adam Smith gombostűgyártó üzemről készült leírását követve és a különböző nyomdai eljárásokra és kártyatípusokra lebontva – az egyszerűtől a luxuskivitelűig. Ez alapján meg lehetne állapítani, hogy mennyire volt a műhely gazdaságos, és hogy a csökkenő árak mellett meddig lehetett jövedelmező áttérni az egyre magasabb kategóriájú kártyák gyártására.

A magyar adóbélyeg 1850-es bevezetése a kártyakészítés jövedelmezőségét minden bizonnyal tovább rontotta, ám ennek bizonyítása is további kutatásokat igényel. 1860-ra mindenesetre az összes nyugat-dunántúli kártyakészítő felhagyott tevékenységével.

Irodalom

ALTMÜTTER, Georg

- 1847 Spielkarten. In Precht, Johann Joseph (szerk.): *Technologische Encyclopädie oder alphabetisches Handbuch der Technologie, der technischen Chemie und des Maschinenwesens: zum Gebrauche für Kameralisten, Ökonomen, Künstler, Fabrikanten und Gewerbtreibende jeder Art*. 15. kötet. 198–266. Stuttgart: Cotta.

BACHLEITNER, Norbert

- 2010 Die Theaterzensur in der Habsburgermonarchie im 19. Jahrhundert. In *LiTheS. Zeitschrift für Literatur- und Theatersoziologie*. V. 3. 71–105. heft_5_bachleitner.pdf (uni-graz.at) (Letöltés: 2022.01.02.)

BACHLEITNER, Norbert – SYROVY, Daniel

- én *Verpönt, Verdrängt – Vergessen?* Eine Datenbank zur Erfassung der in Österreich zwischen 1750 und 1848 verbotenen Bücher. <http://www.univie.ac.at/censorship> (Letöltés: 2022.01.02.)

BIOGRAPHISCHES LEXIKON

- 1815-1950 *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Constantin von Wurzbach (szerk.). Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich – Wikipedia (Letöltés 2022.01.02.)

⁸⁵ Wunderlich 2010., 2011., 2022b. (közlésre elfogadott)

⁸⁶ Wunderlich 2002. Jürgen Wunderlich társszerzője volt a Német Mérnökök Szövetsége (VDI) Guideline Series on Simulation and Cost-simulation 3633 munkának.

- BASICS Beatrix – GYÖRGYI Erzsébet
2007 *Művészgenerációk: a Györgyi-Giergl család három évszázada*. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban 2006. október 4. – 2007. március 5. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.
- BEREND Mihály – JÁNOSKA Antal (szerk.)
2008 *Kártyalexikon*. Második kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- CSATKAI Endre
1939 Ismeretlen soproni kártyafestő a 19. század elején. *Soproni Szemle*. III. 3. 178.
1958 Újabb adatok a soproni kártyafestők működéséhez. *Soproni Szemle* IV. 12. 351–354.
- CORETH, Anna
2004 *Pietas Austriaca*. Lafayette, Indiana: Purdue University Press.
- CSÉCS Teréz (szerk.)
2019 *“Romert sokan, Floriánt csak kevesen ismerik”*. *Rómer Flóris és Ebenhöch Ferenc levelezése, 1845–1888*. Győr: Szent Mór Bencés Perjelség.
- COULTHARD, Malcolm
2004 Author Identification, Idiolect and Linguistic Uniqueness. *Applied Linguistics* 4-25., 431–447. <https://doi.org/10.1093/applin/25.4.431> (Letöltés: 2022.01.02.)
- ECKHART Ferenc
1941 *A szentkorona-eszme története*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- ENDEBROCK, Peter
2000 Die Herstellung von Spielkarten im 18. und 19. Jahrhundert. *Das Blatt*, XXII. 12. / December. 44–51.
- FILLAFER, Franz Leander
2020 *Aufklärung habsburgisch. Staatsbildung, Wissenskultur und Geschichtspolitik in Zentraleuropa, 1750–1850*. Göttingen: Wallstein.
- GRÄFFER, Franz – CZIKANN, Johann J.
1836 *Oesterreichische National-Encyklopädie, oder alphabetische Darlegung der wissenschaftlichsten Eigenthümlichkeiten des österreichischen Kaiserthumes: in Rücksicht auf Natur, Leben und Institutionen, Industrie und Commerz, öffentliche und Privat-Anstalten, Bildung und Wissenschaft, Literatur und Kunst, Geographie und Statistik, Geschichte, Genealogie und Biographie, so wie auf alle Hauptgegenstände seiner Civilisations-Verhältnisse*. 5. kötet. Bécs: Friedrich Beck.
- GOTTSMANN, Andreas
2021 The Arts Policy of the Habsburg Empire in the Long 19th Century. *RIHA Journal* 0264. <https://doi.org/10.11588/riha.2021.1.81894> (Letöltés 2022.01.03.)
- GREWE, Cordula
2009 *Painting the Sacred at the Age of Romanticism*. Fernham, Surrey: Ashgate.
- HAUENFELS, Theresia
2005 *Visualisierung von Herrschaftsanspruch: die Habsburger und Habsburg-Lothringer in Bildern*. Bécs: Praesens.
- HAUSLER, Manfred
2010 *Trommler und Pfeifer – Die Geschichte der bayerischen Spielkarten*. München: Volk.

HOFFMANN, Detlef

- 1977 *Die Kartenspiele Philipp Otto Runges*. München: Heimeran.
- 1995 Die Spielkartensammlung des Fabriksproduktenkabinetts. In Lackner, Helmut – Werner, Thomas: *Das k.k. National-Fabriksprodukten- Kabinett: Technik und Design des Biedermeier*. 173-179. Bécs: Technisches Museum.
- 2000 Die Spielkartensammlung des Fabriksprodukten-Kabinetts. In Erinnerung an Dr. Ernst Rudolf Ragg. Reisinger, Klaus (szerk.): *Spielkarten aus dem Biedermeier*. 8–11. Bécs: Technisches Museum.

HOFFMANN, Detlef – DIETRICH, Margot

- 1987 *Geschichte auf Spielkarten: Von der Französischen Revolution bis zur Reichsgründung*. Stuttgart: Deutsches Spielkarten-Museum Leinfelden-Echterdingen.

HYE, Franz-Heinz

- 1973 Der Doppeladler als Symbol für Kaiser und Reich. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. LXXXI. 77–80.

JÁNOSKA Antal

- 1999 A magyar kártya története, ikonográfiája, készítői. *Aetas*. XIV.1. http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/1999_1-2/1h-08 (Letöltés 2022.01.02.)
- 2004 Kártyafestők Győrben. *Magyar Grafika*. XLVIII. 6. 59–61.
- 2005 *Kártya-Játék-Szerencse. Az Iparművészeti Múzeum játékkártya gyűjteménye*. Budapest: Iparművészeti Múzeum.
- 2006 Die Spielkarten des Iparművészeti Múzeum. *Talon – Zeitschrift des österreichisch-ungarischen Spielkartenvereins*, 15. 4–46. Bécs – Budapest.

JÁNOSKA Antal - HORVÁTH Ferenc

- 2006 Kartenmacher in Raab / Győr. *Talon – Zeitschrift des österreichisch-ungarischen Spielkartenvereins*. XV. 48–69. Bécs - Budapest.

KEEß, Stephan von

- 1820 *Darstellung des Fabriks- und Gewerbswesens im österreichischen Kaiserstaate: vorzüglich in technischer Beziehung. Beschreibung der Fabricate, welche in den Fabriken, Manufacturen und Werkstätten des österreichischen Kaiserstaates erzeugt werden. 1. Band: mit einem vollständigen Grundrisse der Technologie*. Bécs: Strauß.

KÖGER-KAUFMAN, Annette

- 2001 Kelch, Schelle, Karo – Geschichte des europäischen Kartenspiels. In Silvia Werfel (szerk.): *Kultur- und Technikgeschichte der Spielkartenherstellung*. 37–55. Mainz – Darmstadt: Internationaler Arbeitskreis Druckgeschichte.

KÖRNER, Axel

- 2018 Beyond Nation States: New Perspectives on the Habsburg Empire. *European History Quarterly*. XLVIII. 3. 516–533. <https://doi.org/10.1177/0265691418779675> (Letöltés: 2022.01.02.)

KOLB Jenő

- 1938 Régi játékkártyák és kártyafestők Sopronban. *Soproni Szemle*. I. 2. 52–65.
- 1939a *Régi játékkártyák. Magyar és külföldi kártyafestés XV–XIX. század*. Budapest: Hungaria Nyomda.
- 1939b Magyar Kártyafestők Adatai. (Függelék Kolb 1939a-hoz.) Budapest: Hungaria.

- KRESS, Gunther R. – VAN LEEUWEN, Theo
2006 *Reading images: The grammar of visual design*. Abingdon: Routledge.
- KRÜNITZ, Johann Georg
1833 *Ökonomisch-technologische Encyklopädie, oder allgemeines System der Staats-, Stadt-, Haus- und Landwirthschaft, und der Kunst-Geschichte: Welcher die Artikel Spiel (Istmisches) bis Spinnen und Spinnerey enthält*. 158. kötet. Berlin: Pauli.
- LAJOSI Krisztina
2018 *Staging the Nation: Opera and Nationalism in 19th-Century Hungary*. Leiden: Brill.
- LANDI, Wolfgang
2010 Joseph von Hormayr zu Hortenburg (1781–1848). Romantische Historiographie zur Zeit der Restauration zwischen patriotischer Loyalität und liberalen Unruhen. In Bellabarba, Marco et al. (szerk.): *Eliten in Tirol zwischen Ancien Régime und Vormärz*, 385–405. Innsbruck- Bécs -Boozano.
- MANN, Sylvia
1990 *Alle Karten auf den Tisch: Geschichte der standardisierten Spielkarten aller Welt – Sammlung Sylvia Mann*. 1. kötet. Leinfelden-Echterdingen - Marburg: Deutsches Spielkarten-Museum, Jonas.
- NAGY Lajos
1932 Régi pesti és budai játékkártyák. In *Tanulmányok Budapest Múltjából*. I. 134–140.
- NIEDERMÜLLER, Peter
2003 Der Mythos des Unterschieds: Vom Multikulturalismus zur Hybridität. In Feichtinger, Johannes - Prutsch, Ursula - Csaky, Moritz (szerk.): *Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Bécs - Innsburck: StudienVerlag.
- NOGGLER-GÜRTLER, Lisa
2000 Die Wiener Kartenmacher Hofmann und Uffenheimer. Eine Feldforschung. In Reisinger, Klaus (szerk.): *Spielkarten aus dem Biedermeier*. 52–57. Bécs: Technisches Museum.
- ÖRSI Zsolt
2001 A kártya a magyar néprajzban. *Tisicum*. XII. 2001. 247–255.
- PÉTER László
2012 *Hungary's Long Nineteenth Century Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective*. Leiden: Brill.
- PRECHTL, Johann Joseph (szerk.)
1824 *Jahrbücher der technischen Hochschule*. 5. kötet. Bécs: Gerold.
- REISINGER, Klaus
2003-2004 *Herz, Schelle, Laub, Eichel*. Négy kötet. Bécs: Magánkiadás.
- REISINGER, Klaus (szerk.)
2000 *Spielkarten aus dem Biedermeier – Sonderausstellung vom 18. Juni bis 20. August 2000*. Bécs: Technisches Museum.
- RUTSCH Nóra – SEEWANN, Gerhard
2014 *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Für die 9.-12. Klasse*. Pécs. GDU.pdf(udgeschichte.hu) (Letöltés: 2022.01.02.)
- STEBLIN, Rita
1998 *Die Unsinnsgesellschaft: Franz Schubert, Leopold Kupelwieser und Ihr Freundeskreis*. Bécs: Boehlau.

- STRAUSS, Annemarie
 2011 *Schauspiel und Nationale Frage: Kostümstil und Aufführungspraxis im Burgtheater der Schreyvogel- und Laubezeit*. Tübingen: Narr Franke Attempto.
- STREHL, Dieter
 1992 Tell & Co. Österreichische Spielkarten vom 19. Jahrhundert bis heute. *Homo Ludens*. II. 219-238.
- SZENDREI János
 1905 *A magyar viselet történeti fejlődése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- SZÉKELY Zoltán (szerk.)
 2009 *Válogatás a javából. A 150 éves győri Xántus János Megyei Múzeum gyűjteményei*. Győr: Győr-Sopron-Moson Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- TÁMASSY-LÉNHART Orsolya
 2019 Deutschsprachige Autoren des Königreichs Ungarn in den österreichischen Literaturgeschichten – Graf Johann Mailáth als Fallbeispiel. *Philologie im Netz*. XXIII. 87. 42–69. PhiN. Philologie im Netz (Letöltés: 2022.01.02.)
- TELESKO, Werner
 2010 *Das 19. Jahrhundert – Eine Epoche und ihre Medien*. Köln: Böhlau.
- ULM, Dagmar
 2010 *Diese Karten sind zu finden bey ... , Spielkarten aus Oberösterreich*. Sonderausstellung im Schlossmuseum Linz, 16. Juni bis 14. November 2010. Linz: Oberösterreichisches Landesmuseen.
- ÚJ IDŐK LEXIKONA
 1939 15-16. kötet. Kámea – Láz. (Szerk. nélkül.) Budapest: Singer és Wolf.
- VAN LEEUWEN, Theo
 2001 Semiotics and iconography. In Van Leeuwen, Theo – Jewitt, Carey: *Handbook of Visual Analysis*. 92–118. London: Sage.
 2005 *Introducing Social Semiotics: An Introductory Textbook*. Abingdon: Routledge.
- VEREBÉLYI Kincső
 1998 Megjegyzések a „magyar-kártya” motívumtörténetéhez. *Ethnographia*. CIX. 183–187.
- VISZOTA Gyula (szerk.)
 1939 *Gróf Széchenyi István munkái 15. Gróf Széchenyi István naplói 6. 1844-1848*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- WITZMANN, Reingard
 1987 *Von Lebensglück und Narretey: Spielkarten aus dem Wiener Biedermeier*. Füzet és faksim. Bécs: Piatnik.
- WIEN GESCHICHTE WIKI
 én Wien Geschichte Wiki. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/index.php?title=Wien_Geschichte_Wiki&oldid=809509 (Letöltés: 2020.01.02.)
- WÖRNER, Ulrike
 2010 *Die Dame im Spiel: Spielkarten als Indikatoren des Wandels von Geschlechterbildern und Geschlechterverhältnissen an der Schwelle zur Frühen Neuzeit*. Münster: Waxmann.
- WUNDERLICH, Claudia
 2010 Eine ungarische Kartenmaler- und Künstlerfamilie des 19. Jahrhunderts: Die Győrer Unger. *Arrabona XLVIII*. 2. 139–158.

- 2011 The Ungers: A 19th century playing-card making family in Győr, Hungary. *The Playing-Card – Journal of the International Playing-Card Society*. XL. 2. 112–138.
- 2012a The iconography, design and manufacture of the 19th century playing-cards by the Unger family from Győr. *Acta Ethnographica Hungarica*. LVII. 2. 263–284.
- 2012b Későnazarénus, késő romantikus és kártyatervező: a Kupelwieser-tanítvány Unger Alajos újrafelfedezése. *Arrabona* L. 2. 135–188.
- 2022a Unger: Egy régi polgárcsalád Sopronból. *Soproni Szemle* (közlésre elfogadott).
- 2022b Az Unger kártyafestő-, illetve művészcsalád és Sopron. *Soproni Szemle* (közlésre elfogadott).
- WUNDERLICH, Jürgen
- 2002 *Kostensimulation. Simulationsbasierte Wirtschaftlichkeitsregelung komplexer Produktionssysteme*. Bamberg: Meisenbach.
- ZOMPETTI, Joseph P.
- 2017 The Power of Symbols: The Ideological Representations of a French Revolution Playing Card Deck, the Revolutionnaires. *Inquiries Journal*. IX.3. <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=1548> (Letöltés 2022.01.02.)
- ZSOLDOS Benő
- 1976 A "soproni kártya". *Soproni Szemle*. XXX. 1. 62–65.
- 1980 *A játékkártya és története*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Források

- GyVL Győr városi levéltár: adókönyvek.
- V *Das Vaterland*, helyi újság, Győr.
- GyK *Győri Közlöny*, helyi újság, Győr.
- TMB tárgyatbázis: Elérhető: Technisches Museum Wien – Online-Sammlung (Letöltés 2022.01.02.)

Wunderlich Claudia

Prof. Dr. nyelvész, szemiotikus, University of Applied Sciences Würzburg-Schweinfurt, Németország
e-mail: claudia.wunderlich@fhws.de

Claudia Wunderlich

The Unger Family from Győr: The Social Semiotics, Political Iconography and Manufacture of their 19th Century Playing Cards

Mátyás (Mathias) Unger the Elder (1789–1862) and his eponymous son Mátyás (Mathias) the Younger (1824–1878) from Győr are prominent in the history of the Hungarian playing cards. Due to more recent research, new details about the family and their playing cards have surfaced. This includes the fact that another son of Mátyás Unger the Elder was Alajos (Alois) Unger (1814–1848), an academic painter trained at the Vienna Academy of Arts, particularly under Leopold Kupelwieser and Johann Ender, in late Nazarene, late Romantic style.

New findings on the Unger playing cards are presented drawing on social semiotics and its relationship to political iconography, whereby cards are considered as text and the two categories of denotation and connotation pivotal. Change in connotation and meaning is analysed to provide further explanation for how the four season cards, i.e. Tell cards (*magyar kártya*), today's standard pattern, came about with lost Unger playing cards serving as a missing link. These Unger cards reflected the art policy of the Austrian empire of the time as image propaganda for the Casa d'Austria linked with the *pietas austriaca/hungarica*, in line with Alajos Unger's oil paintings. Over time, the connotation of the Tell cards changed into a clear anti-Habsburg stance. Further reasons for why this pattern became standard in Hungary and how the four seasoned Däuser cards, popularized by the Ungers, must have become part of it are also given. Against this background, a novel bottom-up material flow simulation approach is proposed to investigate the artisanal playing card production process, output and profitability of the small workshop of the Ungers together with a research agenda for adapting it to the building and conditions of the last known production site, all on the basis of a reconstruction.